Інна СТАРОВОЙТЕНКО

“ІСТОРІЯ УКРАЇНИ-РУСІ” М. АРКАСА У ЛИСТАХ АВТОРА ДО В. ДОМАНИЦЬКОГО

Вихід у світ 1908 р. у С.-Петербурзі у друкарському товаристві “Общественная польза” науково-популярної україномовної “Історії України-Русі” М. Аркаса (1853−1909), відомого громадського діяча, композитора, шанувальника українства та його традицій, голови миколаївської “Просвіти”, став резонансною подією у житті українського громадянства. Воно прореагувало на неї як захопленими, схвальними відгуками, так і суворою науковою критикою. Попри все, що відбувалося навколо “Історії”, один факт не викликає сумніву: її автор був переконаним українцем, оборонцем етнографічної, історично-культурної самобутності свого народу і за часів зневажливого ставлення до українства намагався довести велич і драматизм його історії.

Проблемі створення “Історії України-Русі” М. Аркаса та її значенню в руслі завдань національного відродження початку XX ст. присвячено значну кількість досліджень. Її не обійшли увагою ні автори біографічних праць про М. Аркаса[1], ні миколаївські краєзнавці. Детальний розгляд багатьох аспектів проблеми здійснено і джерелознавцями у кількох ґрунтовних розвідках. У них зроблено спробу з’ясувати дискусійні питання, які донині точаться довколо праці, створеної майже сто років тому[2].

На сьогодні введено до наукового обігу і значну частину епістолярної спадщини діяча, що є документальним підтвердженням певних думок і висновків: листи до Б. Грінченка, В. Степаненка та Є. Чикаленка частково були опубліковані на сторінках “Архівів України” у 1993 р.[3] У них автор постає як подвижник української справи: композитор, публіцист, просвітянин, меценат, активний учасник українського руху початку XX ст., що не шкодував задля нього власних коштів, таланту, організаторських здібностей та енергії, дбав про відродження української мови, заснування шкіл, викладання в них рідної мови й українознавства. Також частково опубліковано листи М. Аркаса до М. Грушевського, лист В. Доманицького та копія листа В. Липинського до М. Аркаса[4]. Широко цитував листи М. Аркаса до різних адресатів і автор роману-пошуку про нього В. Жадько[5]. Лист М. Аркаса до В. Доманицького за 16 липня 1908 р. опубліковано дослідницею з Миколаєва І. Березою у “Слові і часі”[6]. У розвідці В. Шкварця[7] коротко проаналізовано епістолярну спадщину М. Аркаса, що зберігається в Державному архіві Миколаївської області.

Нижче подаються сім не публікованих раніше інформативно цінних листів М. Аркаса до В. Доманицького (1877−1910), редактора “Історії України-Русі”, які проливають світло на передісторію її другого видання, відображають роздуми автора над пропозицією В. Доманицького здійснити радикальне виправлення першого видання праці, яке б супроводжувалося переробленням загальної структури та переписуванням окремих розділів.

© Інна Старовойтенко, 2006

Автор, зваживши на власні сили й обставини, не погоджувався з подібними пропозиціями. Він відверто зізнавався в тому, що не впорається з новими завданнями, бо не має відповідних хисту, джерел та знання польської мови, вміє компілювати й популяризувати, а не створювати ґрунтовні наукові праці. М. Аркас називав себе не кваліфікованим істориком, а аматором, який захоплюється українською минувшиною. Він зізнавався й у тому, що писав свою "Історію" не задля особистої слави, а з патріотичних міркувань – щоб сприяти національному відродженню українців. На його думку, нова, радикально виправлена праця у співавторстві з В. Доманицьким виглядала б як поєднання "серьозного співробітника друкованого слова і маленького дійлетанта, якім виявляюся я" (док. № 2). М. Аркас спочатку погодився лише на виправлення помилок, на які вказали рецензенти.

З листів стає зрозумілим, які саме правки бажав внести у працю М. Аркас, якими ілюстраціями та розділами він вважав за потрібне її доповнити, з чим не погоджувався (з вилученням окремих важливих, на його думку, ілюстрацій, конспективністю важливих історичних сюжетів). Як засвідчують листи, М. Аркас згодом відійшов від категоричності щодо наукової правки і схилився до того, щоб його "Історія" у новому виданні набула соліднішого, систематичного й наукового вигляду, відрізняючися цим від першого, популярного видання. Задля цього він пропонував адресатові залучити до консультацій фахівців, на ерудицію яких повністю покладався: В. Липинського та письменника Б. Лепкого. Вони повинні були вказати: що і як виправити у новому виданні, що спростувати, зняти або додати, з яких джерел взяти відповідну інформацію.

Листи свідчать, що друге видання М. Аркас також збирався здійснити власним коштом, хоча це для нього в той час було обтяжливим.

У листах відбилися й неприємні відчуття М. Аркаса від суворих рецензій М. Грушевського як фахового історика на його популярну працю, що побачили світ на сторінках Літературно-наукового вістника (далі – ЛНВ). У відповідь автор "Історії" пояснював, що писав її з метою дати пригнобленому й національно знівельованому народові загальні й початкові історичні знання, просто й популярно виклавши їх. Він називав свою працю прологом до солідних наукових розвідок.

М. Грушевський, справді, відгукнувся на працю М. Аркаса досить жорсткими, але справедливими з наукової точки зору рецензіями, де наголошував на її переобтяженості хронологією, штучності в її поділі на періоди, нерівномірності у висвітленні окремих епізодів, відсутності чіткої історичної концепції автора. Рецензент назвав "Історію" М. Аркаса "нездалою, непедагогічною і з наукового, і з національного боку", "джерелом перестарілих, небажаних поглядів на українську історію і великих баламуцтв"[8], шкідливою для національної свідомості українців, бо вона містила "фальшиві поняття про українську територію", грубі історичні помилки, ігнорувала культурну історію народу та період українського відродження.

З листів випливає, що відгуки М. Грушевського на працю М. Аркаса вразили своєю прямолінійністю багатьох сучасників, навіть спричинили відмову ряду публіцистів співпрацювати з редагованим ним ЛНВ. Але цей факт ще

глибше вразив М. Аркаса, адже він почував себе винуватцем конфлікту, що стався внаслідок протилежного ставлення громадянства до його праці.

Публіковані нижче документи свідчать, що В. Доманицький перед підготовкою 2-го видання "Історії" збирав у Закопане, де він лікувався в санаторії д-ра Длуського, з'їзд істориків і художників, причетних до видання, з метою розроблення плану внесення виправлень та ілюстрування, що відповідали б критичним зауваженням. Видно, що до другого видання активно долучився і Гнат Хоткевич, який від 1905 р. перебував у Галичині у вимушеній еміграції і займався видавничою справою. Зокрема, він готував народний календар львівської "Просвіти" на 1909 р., що ілюструвався історичними сюжетами, які коментував у своєму листі М. Аркас (док. № 3). Також стає відомо, що Г. Хоткевич зібрав цінну колекцію історичних портретів українських державних діячів і пропонував видати їх окремим альбомом.

Як свідчать листи, М. Аркас пропонував В. Доманицькому замість другого видання "Історії" випустити ілюстрований історичний альбом України з малюнками, які планувалося включити до нього, та зібраними Г. Хоткевичем портретами із широкими анотаціями до кожного. Два випуски такого альбому в 1909−1910 рр. упорядкував сам Г. Хоткевич (можливо, за ініціативою та фінансової підтримки М. Аркаса). Микола Аркас матеріально підтримував видавничі проекти Г. Хоткевича, зокрема переслав йому 100 крб. для видання першої частини "Підручника гри на бандурі", що вийшов у 1909 р. (док. № 3).

Як відомо, до другого видання своєї праці М. Аркас не дожив: він пішов із життя в розквіті сил у березні 1909 р., маючи лише 56 неповних років. Проте його заповітне бажання згодилися завершити рідні − син Микола та дружина Ольга Іванівна. Не дочекався другого видання "Історії" і її редактор, В. Доманицький, який помер улітку 1910 р. у містечку Аркашон. Як писав Б. Лепкий, важкою була редакторська праця В. Доманицького, бо він у той період переживав останню і найважчу стадію загострення хвороби, часто в одній руці тримав малюнок або текст з "Історії", а в другій – термометр. Але все ж редактор встиг виконати свій обов'язок: переглянув усі малюнки й текст, повписував необхідні й бажані автором зміни. Проте вихід видання у світ затримала смерть В. Доманицького та втрата першої верстки, яка була вислана редакторові й загубилася дорогою з Аркашону. Довелося робити ще одну верстку і закінчувати видання зусиллями родини М. Аркаса та Б. Лепкого. Довгоочікувана праця побачила світ лише в 1912 р. у краківській друкарні О. Ріппера.

Подані нижче листи виявлено у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління (далі – ЦДАВО) України у ф. 4465 "Колекція документальних матеріалів українських емігрантських націоналістичних установ, організацій та осіб" (оп. 1, спр. 487). Це частина листів Миколи Аркаса до Василя Доманицького за 1908 р., які, очевидно, збереглись у матеріалах брата В. Доманицького, Віктора, який емігрував у 1920 р. до Чехо-Словаччини і працював там в Українському вільному університеті та Українській господарській академії (УГА) в Подєбрадах (до 1936 р. викладав там соціологічні дисципліни та сільськогосподарську політику). Про

зберігання кореспонденції брата у Віктора Доманицького свідчить позначка олівцем на одному з конвертів: "УГА". В Україну ця частина цінного листування повернулася разом із матеріалами Празького архіву.

У справі листи систематизовано без дотримання хронологічної послідовності. Спочатку подано датовані листи, далі – недатовані. Проте, за змістом зрозуміло, що листування започаткував недатований лист, який відноситься до другої половини жовтня 1908 р. Перший лист М. Аркас написав, очевидно, після тривалої перерви і виходу в десятій книжці ЛНВ статті М. Грушевського, а у "Раді" – статті В. Доманицького, що була надрукована 17 жовтня і яку кореспондент називає у листі. Тому можна припустити, що він був написаний наприкінці жовтня або на початку листопада.

Усі листи є автографами, їх написано чорним чорнилом, дрібним, важкозрозумілим почерком, який вдається прочитати лише після певної адаптації. 7-й лист надруковано на машинці, що зауважено автором (ревматичний біль у правій руці не давав йому можливості писати). Тон листів – приятельський, довірчий, хоча люди були знайомі лише заочно.

М. Аркас повністю покладався на В. Доманицького у прийнятті рішень, розпорядженні коштами на видання, у консультаціях із спеціалістами, вважав, що ніхто краще за нього не вирішить проблем, пов'язаних з підготовкою другого видання "Історії".

У публікації за незначним винятком збережено особливості авторського написання текстів, зроблено лише окремі найнеобхідніші для їхнього розуміння поправки.

---

[1] *Жадько В.* Грек із душею українця. – К., 2003. – 347 с.; *Березовська Т. В.* Рід Аркасів: просопографічний портрет на історичному тлі доби. Дис. на здоб. наук. ст. к. і. н. – Одеса, 2003.

[2] *Гирич І.* Ще до проблеми "Аркас і Грушевський" // Історія, історіософія, джерелознавство: Історичний збірник. – К., 1996. – С. 221−230; *Ульяновський В.* Микола Аркас, "Історія України-Руси" і Михайло Грушевський // Там само. – С. 161−220; *Ульяновський В.* Українська справа Миколи Аркаса і В'ячеслав Липинський (штрихи до проблеми ролі перших і других осіб у розвитку національної ідеї // В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. − Київ − Філадельфія, 1994. – С. 161−170.

[3] *Ульяновський В. І.* "Здається, усьому б допоміг..." (Маловідомі листи Миколи Аркаса) // Архіви України. – 1993. − № 1−3. – С. 45−54.

[4] *Ульяновський В.* Микола Аркас, "Історія України-Руси" і Михайло Грушевський. – С. 161−220.

[5] *Жадько В.* Грек із душею українця. – С. 40−41, 124, 139−141, 142, 183, 193, 198, 251−252.

[6] *Береза І.* Щирий син рідної України // Слово і час. – 1993. – № 5. – С. 11−12.

[7] *Шкварець В. П.* Епістолярний спадок М. М. Аркаса // Проблеми історії та сучасного стану науки Української держави. Збірник наукових праць, присвячений 150-річчю від дня народження М. М. Аркаса в рамках оголошеного облдержадміністрацією "Аркасівського року на Миколаївщині", 5-ій річниці Миколаївського навчально-наукового центру Одеського національного університету ім. М. І. Мечникова. – Миколаїв − Одеса, 2002. – Т. І. − С. 10−20.

[8] *Грушевський М.* На українські теми. Ще про культуру і критику // Літературно-науковий вістник (далі – ЛНВ). – Львів, 1908. – Кн. X. – С. 123.

М. Аркас – В. Доманицькому

№ 1

Жовтень 1908 р.

Дорогий високоповажаний
Василю Миколовичу!

Вибачте міні моє нахабство, але, як кажуть, "терпець увірвавсь", "ждав, ждав, та й жданки вже втеряв", дуже турбує мене Ваша довга мовчанка, думав Ви захворіли, але остання Ваша стаття у "Раді" "Чому я не негр"[1] (чудова й робить сильне враження) упевнила мене, що не хворість тому причинна. Що ж тоді?! Що за знак? Чи не пропав був лист на пошті? А багато води втекло за цей час – з'явилася у Літ[ературно-] Н[ауковому] В[істнику] й згадана у останньому листі Вашому стаття пр[офесора] Грушевського[2], дуже сувора до нас, навить лайлива і разом не користна для самого автора. Невже брак серьозної, наукової критики у ширшого читача (як ще він справді є) дає право *щирим синам* рідного краю, науково освіченим спеціалистам-історикам сісти, підобгавши ноги і згорнувши білі рученятка і сумувати і плакатись на те, що рідни брати, земляки не доросли до розуміння розібратись у тому, що їм слід читати, а чого не слід? Здається міні, що у цім разі (ст. 131, 132 ЛНВ, кн. X) пан проф[есор] говорить вже проти себе, він справді так не дума і не може думати – адже ж це здеменьшого абсурд, попзеня, а про те воно ж образливо для усього суспільства, а у того, хто таке верзе, визнача страшенну непріятну і навіть гідку зарозумілість. Ні, вже надто переборщив п. Грушевський, та й узагалі чи може він, чи має яке моральне право проказувати так від усіх спеціалистів-істориків. Критики ціх спеціалистів (Тимошівський[3], Барвинський[4] і Липинський[5]) зовсім вже не таки неприхильні до нашої праці. А "Рада" таки поставила премією нашу "Історію"[6]. Чи не вилає з приводу цього нас ще раз наш суворий критік? А узагалі боляче читати таки неправдиви напади. Бог з ним!

Чи зробили Ви що з приводу нашого другого видання? Я вже трошки розпочав і доводиться багато де чого виправляти і навіть зміняти, щоб ближче підійти до бажання критиків. Увага д. Липинського за те, що в мене леґенди не обговорени, мене не тичиться – скрізь сказано, коли оповідається яка легенда, що воно за легенда, навіть і за випадок Мазепи з п. Фалбоським у писаному примірникові стоїть так: "Тут, як повідомляє нам відома усім легенда, з якої навіть великий англійський поет Байрон[7] покористувавсь і написав чудову свою поему "Mazeppa" трапився такий випадок", у друкованому, ст. 260 стоїть так: "Тут трапилась з ним така оказія", так хиба ж можна було докоряти, що я б то легенди видаю за факти. Дуже б цікаво було прочитати ще й те, що д. Грушевський, по праву редактора, викрилив з статті Липинського[8]. До речі, чи балакали Ви з ним за те, щоб він узяв на себе працю по спростуванню історичних фактів і датів і освічення їх одповідно сучасним дослідам науки. Це взагалі не дуже важка справа, я просю тільки об тим, щоб він, яко історик, зробив свої помітки на книжці, по яких джерелах треба виправити і дописати за того або иншого діяча, що треба там викинути, і що і як треба поширити, з останніми ми упораємось і сами. Чи листувались Ви з д. Липинським 2[9] і яко його одповід? Пішить, дорогий Миколо Васильевичу за все, за все, я нетерпляче дожидаю завше Вашого листа, а поки що бувайте здоровеньки, та не забувайте щиро поважаючого і завше глибоко вдячного і прихильного до Вас

М. Аркаса

P. S. Добр. О. Лотоцький[10] (меньший) ще у квітні написав міні листа, що незабаром пришле рахунок і останні гроши за продани чи сдани на комісію книжки, але й досі нічогісенько не пише. Чи у Петербурзі він?

[підпис]

ЦДАВО України, ф. 4465, оп. 1, спр. 487, арк. 23−24 зв.

---

[1] Стаття В. Доманицького "Чому я не негр? (Нашим землякам-пессімістам на розвагу)" була опублікована в "Раді" 17 жовтня (30 листопада) 1908 р., № 237.

[2] Стаття М. Грушевського "На українські теми. Ще про культуру і критику" була опублікована у ЛНВ (кн. X. – 1908. – С. 121−136). У ній автор відповідав на позитивні відгуки В. Піснячевського ("Маленький фельєтон. З хвиль життя") та В. Липинського ("Ще в справі "Історії України" М. Аркаса") на "Історію України-Русі", що прозвучали у "Раді" відповідно 22 серпня 1908 р. (с. 2−3) та 31 серпня 1908 р. (с. 1). М. Грушевський заперечував думки своїх опонентів і ще раз назвав працю М. Аркаса невдалою, шкідливою і не вартою на поширення серед українського громадянства. На його думку, вона завдавала великої шкоди справі відродження національної свідомості українців.

[3] Мався на увазі Степан Томашівський (1875−1930) − історик, політолог, суспільно-політичний діяч, учень М. Грушевського. Після закінчення Львівського університету десять років працював викладачем історії, латинської, грецької й німецької мов і літератур у гімназіях Перемишля, Бережан та Львова. Його рецензія на працю М. Аркаса була опублікована у газеті "Діло" (ч. 5, 6 січня 1908 р.) під назвою "Симптоматична книжка".

[4] Рецензія Б. Барвінського на "Історію" М. Аркаса була опублікована в № 43 газети "Руслан" за 22 лютого 1908 р. Це позитивна рецензія, у якій автор не наважувався на наукову критику, бо рецензував популярну працю, схвалював її ілюстрації, але робив поправки до окремих із них, зокрема зауважував, що на портреті Павла Полуботка зображений не Павло, а Леонтій. Після виходу критичної рецензії М. Грушевського на працю М. Аркаса Б. Барвінський у "Руслані" опублікував ще одну замітку – відповідь на цю рецензію. Вона називалася "Чи справді шкідлива?" (ч. 197, 30 серпня, 1908, с. 3−4). Б. Барвінський називав зауваження М. Грушевського гострими і несправедливими і бачив їх причину у звичайній конкуренції.

[5] Липинський В'ячеслав Казимирович (1882−1931) − історик, політик, публіцист. Друкувався у ЛНВ, польських збірниках, "Записках НТШ", на сторінках "Ради". Написав розгорнуту рецензію на працю М. Аркаса у ЛНВ: "Історія України Мик. Аркаса" (1908, Кн. 8. − Ст. 307−318). У ній автор вказав на позитивні й негативні сторони опублікованої праці, але відзначив основне: вона була написана з неприхованим почуттям любові до українського народу, яке передавалося й читачеві, пробуджуючи в ньому національну свідомість та самоповагу. Позитивний відгук історика прозвучав і на сторінках "Ради" (прим. 4). У ньому В. Липинський називав "появу "Історії" явищем в нашому національному житті безумовно відрадним, а для справи національного відродження корисним", бо вона свідчила про зріст національної свідомості і служила переходом від ідеологій "отечественных историй" до ідеології свідомого українства.

[6] У "Раді" 28 листопада 1908 р. було опубліковано оголошення, що газета з 1909 р. буде виходити з додатком – "Історією України-Русі" М. Аркаса.

[7] Йшлося про поему Байрона "Мазепа", вміщену у збірнику: Полное собрание сочинений (Б-ка великих писателей). − СПб: Изд. Брокгауза-Ефрона, 1905. − Т. II. / Ред. С. А. Венгеров. – 27 л. илл.

[8] Мова йде про названу у прим. 5 статтю В. Липинського у ЛНВ, який редагував М. Грушевський.

[9] Мається на увазі Т. Липинський, художник, що працював у Кракові і брав активну участь в ілюструванні "Історії" М. Аркаса. Саме тому в листах зазначається: Липинський 2.

[10] Йдеться про О. Г. Лотоцького (1870−1939) – громадського діяча, видавця, письменника, публіциста, який працював за тих часів у Петербурзі в міністерстві державного фінансового контролю, був заступником генерального контролера, водночас займався активною громадською і видавничою діяльністю.

№ 2

Без дати

Дорогий Високоповажаний Миколо Васильовичу[1]

Простить міні, що так довго забарився з одповіддю на Вашого такого цікавого і докладного листа, але трапилось уперед багато таких перешкод, які не можна було обминути і які одняли у мене увесь вільний час, а потім хвороба, яка і зараз примушує мене, щоб побалакати з Вами за дороги серцю речі, писати не звичайно, а оцею машинкою. Та дарма, як би не балакати, аби побалакати. Поперед усього почнемо з малюнків, як почали і Ви. Я зняв собі копії як з реєстру малюнків, так і з пляну історії, а справжні, як Ви прохаєте, вертаю до Вас у цьому ж листі з помітками олівцем на Вашу увагу. Міні б здавалось, що треба б залишити і для другого видання таки малюнки, як: ст. 6 − "Царський Скиф", Дек. 1892 р. мал. Дмитрієва, Всем. Илюс. № 1247, я маю гарний малюнок, "Помста Ольги" (посилаю його до Вас), як знайдете одповідними, то треба б умістити, бо це така легенда, яка завше викликає цікавість у читача; далі не знаю за що викинуто таки гарни і чисто українськи малюнки, як на ст. 28, 29, 34 і 72, а залишили такий, як на ст. 41 "Борис і Гліб"[2]. Щодо малюнку "Святослав з дітьми", то його треба б зробити більшим, як у Грушевського, бо такий дуже не показний, я бачив десь далеко кращий, та не пригадаю де. Малюнок убивства Михаила Чернигівського я поставив на той випадок, якщо Ви торкатиметесь більш історії Черниговщини. Далі я ще пропонував би б залишити малюнки: ст. 166, як дуже гарний і ст. 234, як образ Митрополита Київського і Галицького і Всея Малої Росії, назвисько, яке стрівається уперше, та навіть і у останнє у нашої історії. Портрет Дорошенка, кажуть, найкращий у Харьківському Университеті у музеї, до котрого подарував його покійний Антонович, але портрет цей треба зробити у фарбах, як портрет одного з головнійщих діячів нашої історії; у Харькові можна дістати і фотографію отамана Харька, фундатора Харькова, яку не вадить також умістити у історію. Далі через щось викинуто малюнки ст. 243 − Многогрішний, 261 − "Спіймали коня", 288 − "Козак часів Мазепи", 299 − "Жинка Скоропадського", 349 − "Генерал Кречетників", 363 − "Чорноморець" і 367 − "Гладкий перевозе"[3]. Усі ці малюнки дуже гарни і викидати їх не годилося б, надто 243, 261, 299 і 349. Оце, здається, і усе за малюнки. Тепер за плян "Історії". Виконаний він, безумовно, дуже добре, але ж це буде не друге виданнє, і так звати його не годитиметься, а цілком нова і далеко краща і по змістові, і по розрібки матеріалу більш наукова, ніж популярна, менш зрозуміла і цікава за для напівінтелігентного читача і незмірно коштовнійша і користнійша для свідомого. Я рівнісенько нічого не маю проти такої "Історії", а, навпаки мислю, що, маючи вже одну надто простеньку (як перше виданнє) ця з'явиться цілком одповідно бажанням суспільства, висловленими критикою. Те, що Ви хочете взяти на себе половину праці, викликає в мене глибоку подяку до Вас. Ви знаєте, дорогий Василю Миколовичу, що я не з тих людей, які мріють за власну славу. Зробити усе, що у спромозі, на користь громадянства, ось мій девіз. Зробити це самостійно, у спілці, чи допомогти у справі – це для мене однаково, от через що я з великою радістю прочитав Ваши рядки у листу, де Ви висловили своє бажання узяти на себе працю на нове написати I, II і V

періоди, але, перечитавши кілька разів план "Історії", я цілком упевнився, що не зможу виконати і написати щось путне і краще по III і IV періодах, ніж те, що я тоді написав, і хисту немає, і знання, та й путніх джерел бракує. Якщо зробити по Вашої пропозіції, то моя писанина у такої поважної праці з'явиться[4] якімось дітячим белькотанням, я Вам пишу правду і певен, що Ви, поклавши руку на серце, згодни зі мною.

Я цілком висловляю упевнення, що не зможу одужати такої праці, вона не по моїх малих силах і не по моєї спроможності. Ви сами бачите по попередньої моєї праці, що компеляції і популярізації декотрих річей виходять в мене не дуже вже погано, а така робота, як самостійне писання, та ще й на наукові теми, прямо ж таки зверх моїх сил, а ще й те, що я зовсім не вмію читати по польські і навіть мало розумію цю мову, не дає міні можливості користуватись потрібними джерелами. Зараз, напередодню виходу у світ "Історії Козаччини" п[ана] пр[офесора] Грушевського, братись за історію тої самої козаччини якось не годилося б, бо такий авторітет, як він, подасть нам такі відомості, за які ми й не чували, і не мріяли, відомості ті можуть з'ясувати і освітлити деякі історичні події і факти, що доведеться зовсім відкинути той погляд на них, якім керувався досі. Далі, щоб була однаковість і цілковитість викладу, я б пропонував зробити так: поділити працю, щоб поділи 2 і 3 у кожному періоді був написаний одним Вами, І-ші поділи треба б було, щоб хто-небудь з фахових істориків (дд. Липкий[5] або Липинський) добре передивились, повикидали з них те, що не до ладу, поробили б свої вказівки і уваги, що й як змінити і по яких джерелах, а тоді б я зміг би б щось написати, а у передмові можна б було сказати, що написано, мовляв, Аркасом, під доглядом і по вказівках пр. Липкого або Липинського.

У пляні у V періоді не знайшов я історії останніх часів Запорожської Січі, історії Задунайської Січі, збігців з кріпацької України уперед за Дунай, а далі у степи і за Кубань, нема також хоч коротенької історії Кубанщини і її сучасного становища, на мою думку, окрім цього, треба б теж щось додати і за наше чумачество, об чім бракує і у першому виданні нашому. Таким робом, виправлена історія наша з'являла з себе дійсно щось ціле і виконане повно і планомірне, а инакше це буде мозаїка ріжних письменників – вважаного усіма дійсного і серьозного співробітника друкованого слова і маленького дійлетанта, якім виявляюся я, таке близьке, як у одній книжці порівняннє мимохіть викличе у критиків глузуваннє з слабшого у цім разі звичайно з мене. Адже ж справді – не фаховий я історик, а до цього критиці немає діла, коли узявсь за таку одповідальну річ, то виконуй її як слід, виступаючи з першим виданням, я хотів тількі подати зразок такої історії, якої нам справді дуже бракувало, хотів тількі, щоб воно хочь трошки збудило нашу спочиваючу у довжелезному сні людність, друге ж виданнє повинно бути не спробою або зразком, а дійсно серьозною працею у цьому напрямку, через те я й просю допомогти міні, якщо Ви вже не безпремінне хочете, щоб і я прийняв участь у писанню цеї історії.

Тепер з приводу финансів. Що можу сказати. Кошти, які треба вистачити, дуже велики. Ви знаєте, що на перше виданнє я позичив на дуже важкіх умовах, гроші ті міні не повернулись і зараз з того, що я відібрав від Української книгарні[6] нічогісенько не зосталось, окрім боргу у 7000, цебто на нове виданнє треба знову позичати, а теперішні позички Ви сами знаєте, які вони тяжки і що вони коштують. Я вже думаю, думаю, як улаштувати цю справу і не пригадаю. Чи не гаразд би було звернутись до кого-небудь з видавців (хочби б і до д. Ідзіковського[7]) чи не згодився б він на якіх-небудь не дуже важких умовах, вважаючи на визначний поспіх першого видання, видати це друге. Я мислю, що якби б він узявсь за цю справу, то вже б з гонору польського виконав би б його надзвичайно гарно.

Не порадившись з Вами з приводу цього питання, я ще нікому нічого за це не писав і ждатиму Вашої одповіді на цього листа, щоб роспочати що-небудь. Я боюся, що нова позика, до закінчення першої, страшенним тягарем ляже на мої старечі плечі, це ляка мене. Власних грошей я зараз не маю, та й чи будуть вони у мене, хто його зна. Не спроможусь, бачте, й досі поїхати до Харькова, як Ви раяли міні, до Катеринославу, Київа та Чернигова, як сам бажав, і до Львова, якби б було треба. А, певне, були там на з'їзді всеукраїнському, у "Раді" ще й досі немає за його ніяких подробиць[8].

Ще раз просю вибачьте міні, дорогий Василю Миколовичу, що так довго забарився із цім листом, але оце, як трошки одужав, то й добрав способу, як побалакати з Вами. В мене був страшенний ревматизм правого плеча, і не давав міні можливості поворухнути навіть і здоровою, зараз трохи полегшало, і я оце пишу Вам на машинці лівою рукою, бо права й досі замотана і не перестає боліти, хочь зараз далеко легше, ніж було. Це моя стара болість і під старість почала частенько навідуватись до мене.

Ціми днями у нашої "Просвіті" підходить до мене якійсь незнаємий чоловік і, узявши мене за обідві руки, щиро дякує, кажучи: "Ви знаєте, добродію, я записавсь торік до Вашої "Просвіти", бо любив собі послухать наши співи та подивиться, як грають і виставляють на сцені наши пьеси, а тепер, як купив та перечитав Вашу історію, то Ви знаєте, зі мною щось надзвичайне зробилось, я плакав, я ридав, як читав, а тепер так зненавидив наших ворогів-гнобителів, що ледви втримуюсь, щоб голосно не кричати за це. Я певен, що як Ваша історія розповсюдиться, як зрозуміють люде, хто вони і хто їх ворог, то не будуть мовчки нести ярмо, і далі ще багато чого у цьому ж напрямку. От і пророкування д[оброд]ія професора. От Вам і шкодлива річ. Аджеж за язика того добродія ніхто не тяг, сам він підійшов, хвилювавсь страшенно, навіть сльози на очах. Та хіба ж це він один так висловляється, я властними ушима чув подібне багато де від кого, та й листи є, які свідчать за те ж вражіння, за тій же її вплив на читача.

Півтораста карбованців перешлю до Вас ціми днями поштою, як Ви пишете, а поки що, щиро бажаючи Вам усього найкращого, з найглибшим поважанням і пошаною Ваш

М. Арк[ас][9]

ЦДАВО України, ф. 4465, оп. 1, спр. 487, арк. 25–27 зв.

---

[1] Чорнилом переставлено на Василя Миколайовича.

[2] По тексту йдуть помітки простим олівцем, але прочитати їх не вдалося.

[3] Тире поставлено простим олівцем.

[4] В оригіналі: "зьявиться".

[5] Б. Лепкий (1872–1941) – письменник, поет і новеліст, написав передмову до 2-го видання "Історії" М. Аркаса та біографічний нарис про В. Доманицького.

[6] Української книгарні редакції журналу "Київська Старовина".

[7] Ідзіковський Л. – видавець, що мав у той час свою книгарню й музичний магазин у Києві, на Хрещатику, 26.

[8] Йдеться про економічний з'їзд у Львові (січень 1909 р.), учасником якого був і В. Доманицький. Він виступив на ньому з рефератом "Український видавничий рух в Росії за останніх 15 літ".

[9] Останнє слово ("Ваш") і підпис написано чорнилом.

№ 3

Без дати

Ви знаєте що, дорогий Василю Миколаєвичу? Я оце надумав, чи не краще б було нам замісць другого видання та видати художний історичний альбом України, з усіма нашими портретами та малюнками, з коротеньким відповідним оповіданнєм, або житепись під кожним?

Це б було б легше і не викликало б ніяких нападів. Видати такий альбом на зразок "С□верного сіяния"[1], що з'явивсь у 60-х роках, але пустити його у продаж по ціні не дорогше 1 карб. Він міститиме у собі навіть тіж 200 малюнків, бо хоч і додамо щось, так доведеться багато дечого викреслити з тих, що в нас є надруковани, наприклад, усі чужинці королі, князі, царі та Tutti gnant, які тоді з'явяться вже непотрібними.

М. Ар[кас]

ЦДАВО України, ф. 4465, оп. 1, спр. 487, арк. 28.

---

[1] "Сев□рное сіяніе" – російський художній альбом, який видавав В. Генкель у С.-Петербурзі в 1862−1865 рр., вийшли томи 1−4.

№ 4

16 жовтня 1908 р.

Дорогий, високоповажаний Василю Миколовичу

Вибачте, що забарився із одповіддю на листа Вашого, це виникло через те, що я на деякий час виїздив з дому. Цікави речі познаходив д. Хоткевич[1], таки речі, що ховати їх од людей на довгий час не слід би б було, а наше друге видання хто його зна, коли ще побачить світа, через те, на мою думку, грішно було б баритись з цею справою і якось треба зробити так, щоб видати їх не барячись.

Листовии картки гарна річ, та тількі треба б було до них додати якісь хоч коротеньки оповіданьячка або оповищення, що воно за малюнок, коли і кім знайдено, де і через віщо опинився там, взагалі краще б було не одкритками робити, а альбомом. Ваша думка зібрати з'їзд[2] така чудова, така може вийти користна, що й хто його зна! Як би б міні вільно було по бажанню свойому виїздити за кордон, як би б не довжезни клопоти по здобутку того отпуска, та як би б не важки финансови обставини та здоровья хоч таке, як було 5 років тому, то я б полетів до Вас зараз же б. Скількі необхідного, цікавого, користного для того другого видання здобув би б і власними ушима почув би б, та може й од себе додав би б чого, та ба! Нема ходу, усе, що казав вище, таки перепони, яких не переможеш, не перескочеш. Ціми днями я відібрав від д[обродія] Хоткевича листа, у якому він прохає підмогти йому у виданню його книжки, за кобзу (бандуру)[3], то оце посилаю через Вас оці 100 карб. (на більше не спромігся) і Ви вже передайте йому і зробіть як краще, чи повернути ці гроши на видання брошюри за кобзу, чи на тиї малюнки, робить як Ви знайдете кращим, цілком покладаюся на Вас, як зробите, так воно й буде гаразд. За те, що посилаю Вам гроши задля д. Хоткевича, я йому пишу сьогодні ж таки. Дуже й дуже непогани деяки малюнки д[обродія] Липинського 2, що Ви міні прислали, наприклад, Грудень (Запорожці у Катерини II), навіть *бездоганний*, як би б Потемкин був *більш схожий*[4]. Далі Падолист (Петро топче грамоту), дуже гарний, але *Троицький собор*, перед якім це скоїлось, що на малюнку, зовсім не має нічого схожого з *тогочасним собор*[ом][5] Троїці у Петербурзі, та це можна поправити по малюнках російських художників, проте сітуація малюнку, групировка особ

надзвичайно вдатна і робить сильне вражиння, хоч я б прибрав того старшину, який стоїть на вколишках, а замість його постановив би б горду постать Полуботка, якого схопили і тримають за руки москалі. (Січень, лютий, липень, наши малюнки на ті ж теми краще). Вересень – треба для цього моменту більша картина, більш рухлива, з більшим числом людей, але думка в неї чудова, так само і серпень, у якій потрібно виробити більш детально і по архитектурних зразках кімнати і усю обстанову і ліжка Богданового.

Жовтень не одповіда тому грандіозному моментові, який цей малюнок має змалювати перед нашими очима. Міні здається, що його зовсім не так треба було б скомпонувати, а саме: чимала купа Запорожців з Сірком на чолі на конях. Дорошенко піший, похнюпившись, показуючи рукою на клейноди, які передає його джура на оксамитової подушеці Сіркові, за ним його хорунжий і бунчужний на конях склонили низенько перед військом Запорожським бунчук і корогву. (Червень, Марець і Квітень цілком не случни і їх треба перекомпонувати, та й зробити більше виразними, поширити й побільшити число діячів на першому і дальшому фоні. Під Хотином побільшати число турків, зробити, щоб видко було їх табор у той мент, як Сагайдачний проривається крізь його і на першому пляні можна: постать його у бороді і високої шапці на білому коні летить у саму гущавину турків.

Чи Ви не стратили того реєстру малюнків, що я Вам послав той раз, добре б було, якби б Ви на з'їзді Вашому порадились з художниками, як і що треба виконувати, на що треба звертати більшу увагу. А я ще й досі не зібравсь поїхати до Харькова, оце занедужав на ревматизм та нерви ті прокляті і хто його зна, коли зможу, а хотілося одним заходом бути і у Харькові, і у Катеринославі, і у Полтаві, Київі, Чернигові та Одесі, скрізь понишпорити і пошукати та пороспитати людей – чи не знають яких малюнків та такого чого користного для "Історії", а тепер і не знаю, коли вичуняю та зможу поїхати.

Від Лотоцького оце цими днями усе відібрав, усі рахунки, відомості і платні 85 карб. (він міні раніше прислав 300) і, здається, зараз в його нічого не залишилось, а Вас[иль] Пилип[ович][6] і міні пише, та усе підгоня з другим виданням.

Бувайте ж здорові, дорогий Василю Миколовичу, пишіть та не забувайте щиро поважаючого Вас

М. Аркаса

P. S. Вибачайте, голубе мій. Оце шукав, шукав останню адресу Хоткевича і ніде не зміг знайти, через те вкладаю листа до його у Вашого листа і прохаю не одмовити переслати його йому, за що буду щиро Вам вдячний.

М. Ар[кас]

ЦДАВО України, ф. 4465, оп. 1, спр. 487, арк. 5–6, 15–16.

---

[1] Хоткевич Гнат (1878–1938) – культурний діяч, письменник, публіцист, популяризатор історії, актор, режисер, художник, видавець, талановитий бандурист. З 1905 р. до 1912 р. проживав у Галичині. Був змушений емігрувати туди через переслідування поліції (під час революції 1905 р. був головою залізничного страйкового комітету в Люботинських вагонних майстернях). У Галичині познайомився з І. Франком, О. Кобилянською, В. Стефаником, В. Доманицьким, активно зайнявся літературною й видавничою працею: у 1909 р. тимчасово редагував орган львівської "Просвіти" – "Письма з "Просвіти", упорядковував її оригінальний календар на 1909 р., здійснив спробу організувати в Галичині щось подібне до видавничої спілки і залучав до неї письменників, які бажали видати свої твори, випустив там "Альбом історичних портретів" (1909–1910).

[2] Готуючи план другого видання, В. Доманицький збирав у Закопане з'їзд довірених осіб – істориків і художників, серед яких були В. Липинський, Т. Ліпінський, Г. Хоткевич, Б. Лепкий, О. Курилас. Ідею скликання такого зібрання, як видно, підтримав М. Аркас.

[3] Йшлося про працю Г. Хоткевича "Підручник гри на бандурі", перша частина якої 1909 р. була видана НТШ. Друга частина не побачила світ через нестачу коштів на видання, її рукопис був безповоротно загублений у радянському видавництві "Всеиздат".

[4] У цій частині листа мова йде про малюнки, що готувалися для календаря "Просвіти" (м. Львів) на 1909 р., який упорядковувався Г. Хоткевичем і відрізнявся від попередніх календарів змістом і оформленням, оскільки, крім календарних подій, подавав історичну хронологію: проти кожного місяця на цілій сторінці описувався епізод з історії України, який супроводжувався ілюстраціями, виконаними художником Т. Липинським. Сучасники назвали їх найкращою оздобою календаря, а календар − найкращим серед подібних за зовнішнім виглядом і змістом. Історичні постаті фігурували і в літературній частині другого відділу. Як видно, ці ілюстрації перед виданням коментував М. Аркас у своєму листі.

[5] Все підкреслено олівцем.

[6] Мова йде про Степаненка Василя Пилиповича (1855(?) – поч. 1930-х рр.) – завідуючого протягом двадцяти років книгарнею "Київської Старовини", громадського діяча, популяризатора української книжки, педагога за освітою. З 1898 р. почав завідувати українською книгарнею "Київської Старовини". Організатор учительських курсів, підтримував зв'язки із студентською молоддю, мав добрий художньо-літературний смак; йому приносили для рецензування твори письменники-початківці.

№ 5

20 жовтня 1908 р.
Богданівка

Дорогий і глибокоповажаний Василю Миколовичу!

Вітаю Вас на Вашої старої оселі, дай то Боже милий, щоб на цей раз Закопане те допомогло Вам доконче збутися тої уїдливої, тяжкої хороби і нагуляти нових міцних сил, щоб знов стати здоровим і дужим у рядах наших нечисленних борців. Щиро бажаю Вам цього від усього любячого і високошануючого Вас серця, але для цього мало горяного повітря, треба й самому докласти рук, щоб допомогти природі у її боротьбі, а Ви, голубе мій, на це не вважаєте і, по-колишньому, надто багато працюєте. Годі вже, спочиньте хоч трошечки!!!.. Як приємно, що д. Хоткевич прийма таку горячу участь у нашому другому виданні. Спасибі йому! Його порадою познайомитись з Васильківським[1] я неодмінно скористуюсь і поїду до Харькова, щоб побачитись з ним особисто, попереду напишу до його, бо я таки трошки з ним знайомий, ще з полтавських днів Котляревського[2], щоб умовитись, коли він буде у Харькови і чи схоче чім допомогти нам. За Липинського (2) дуже буду вдячний, якщо Ви умовитесь з ним, пришлете міні на зразок його малюнки і побалакаєте з ним за змалювання тих реєстр, якіх при цьому посилаю до Вас, а, може, Ви знайдете потрібним ще що додати, то додайте і напішіть міні, які.

Дуже боляче робиться після того вибуху загальнобойного орудія, як Ви влучно називаєте вчинки шановного професора, боляче не за себе і свою працю, яка від того майже ані крапельки не втеряла у очах суспільства, але боляче з усіх країв чути за ту шкоду, якою наробив нею д. Грушевський самому собі. Таких людей, як він, у нас дуже дуже мало, та навить зараз і немає і хтілося б, щоб вони бездоганно утрімувались на тої високості, яка їм належить по праву і знанню, щоб не одна брудна думка за них не мала б можливості виникнути

у головах суспільства, я не знаю, що готовий віддати, щоб нічого цього, що скоїлось, не було, а тут, як на те ще д. Чикаленко[3] пише, начебто пр[офесор] Груш[евський] зрікається видавати свою популярну "Історію", дякуючи відносинам громадянства до його критики на нашу "Історію". Прямо хоч пропадай! Свідомость, що хоч і не навмістне спричинивсь виноватцем у такої величезної втрати для суспільства, робить мене страшенно нещасним і не дає спокію. Я готовий усе, усе зробити, тількі, щоб як небудь загасити, припинити усі ті балачки і суперечки! Як би Ви знали, як воно боляче і прикро! А тут ще як на те не вгавають усяки подяки за ту "Історію" – знов якісь селяне дякують за те, що очі їм одкрито тою "Історією". Ну та годі – буде! Що було – те бачили, а що буде – те побачимо, а буде те, що буде, це вже певно.

Тепер ось ще яке прохання до Вас, дорогий Василю Миколаєвичу. Ніде у Київі немає "Історії" нашої літератури Огановського[4], а без неї не можна поширити відповідних виділів нашої історії, чи не дістали б Ви її де там і чи не вислали б її міні наложеним платіжем? Взагалі не одмовте написати, якими джерелами скористуватись, щоб поширіти виділи "Устрій і відносини" у нашої "Історії". Дещо я надибав у Єфименкової[5] за соціальне становище колишніх часів, дещо думаю знайти у VI і VII т. Грушевського[6]; а щоб дати докладніші відомості за XIX в. і за останні часи я не маю ніяких джерел, та й не почуваю у собі досить знання, сили і хисту, щоб як треба виконати таке завданнє. Порадьте, що його робити у такім разі і як побороти усі ці перешкоди, боюся, що як хисту немає, то накаверзаешь таке, що справді буде не тількі *сміхотворним*, як каже шановний пан професор, а навіть срамотним. Я вже думав, чи не звернутись до шановного д. Липинського із проханнєм допомогти (звичайно, за гонорар, який він сам призначить) у цеї справі. Адже ж бажалося б, щоб як вже давати друге видання, то дати справді щось бездоганне. Сам я з цім не упораюсь і не одужаю цього, бо, як казав, не почуваю себе дотепним для такої праці. Дожидатиму, що Ви порадите, а поки що міцно стискаючи Вашу руку і бажаючи Вам здоровля і усього найкращого, залишуюсь щиро поважаючий і шануючий Вас

М. Аркас

ЦДАВО України, ф. 446, оп. 1, спр. 487, арк. 17, 18, 23.

---

[1] Васильківський Степан (1854−1917) – український маляр, майстер українського орнаменту і народного мистецтва, працював переважно у Харкові, очолював там архітектурно-мистецьке товариство.

[2] Йдеться про святкові заходи у Полтаві 1903 р., якими супроводжувалося встановлення пам'ятника І. П. Котляревському.

[3] Чикаленко Є. (1861−1929) – відомий громадський діяч, видавець щоденної газети "Рада", у 1903−1908 рр. листувався з М. Аркасом. У листі від 2 вересня 1908 р. він писав, що висловив М. Грушевському в очі думки відносно його рецензії на працю М. Аркаса, на що той відповів йому, що "коли люде вбачають в його рецензії особистий інтерес, то своєї "Історії" він і видавать тепер не буде" (Державний архів Миколаївської області, ф. 468, оп. 1, спр. 21, арк. 42).

[4] Огоновський О. М. (1833−1894) – український мовознавець, літературознавець, письменник і громадський діяч, автор шеститомної "Історії літератури руської" – першої спроби повної історії української літератури.

[5] З праці О. Єфименко "История украинского народа" (1907 р.).

[6] "Історії України-Руси" М. Грушевського, на той час вже побачили світ сім її томів.

№ 6

27 листопада 1908 р.

Дорогий і високоповажаний Василю Миколовичу!

Страшенну роботу завдали Ви моєї старої голові. Чи зможу ж я сам виконати усе те, що Ви загадали? Чи вистачить у мене й хисту та й часу? Взагалі на з'їзді визначіть Ви метод чи плян, по якому треба б, на думку з'їзду, розпочати цю працю, а тоді вже напишите міні у подробицях усе, що і як треба робити. На мою думку, я б обмежився б тільки тім, що повиправляв би б одповідно критиці і нових джерел, які назначите, ті помілкі, які зараз є, а з радикальною виправкою усього я не зможу справитись і через брак відомостів, розуміння і, як каже д. Липинський (і це дійсна правда), історіографії ясної і певної, яка б давала спроможність широко і повно трактувати те або те історичне з'явище, а не лазити помацки по джерелах, вишукуючи там такого, що на властний погляд здається кращим, як доводиться робити міні.

Виробляйте ж плян, з'ясуйте міні, що й як треба робити, не забувайте, що я не спеціаліст-історик, а тількі люблю свою Україну і всім серцем хотів допомогти людові рідному уявити собі "що ми є, і чиї ми діти", а не каміння їм дати, коли вони просять хліба, а що з праці моєї вийшов сурогат, то не можу з цім і зараз погодитись з п. професором.

До речі, за пана професора, я зараз відібрав листа від д. Матушевського[1], у якому він пише, що, протестуючи за наскоки д[обродія] проф[есора], він вийшов з числа співробітників Л[ітературно]-Н[аукового] В[істника], а Ви пишете, що ще й Єфремов[2], і Піснячевський[3], і Ви посварилися з ним. Як усе це боляче і прикро! Гурток наших діячів такий невеликий і той розсипається, ось у чому з'явилася дійсно шкодливою моя "Історія", і це міні не дає спокію, не дає не на хвилину забути за це і викликає якесь ворожнече почуття проти неї. Оце наша українська вдача, оце наше довге, історичне виховання!

Цікаво буде почути, як вирішиться у Вас на з'їзді питання за малюнки, що порішать художники[4]. Нагадайте їм за домовину Мазепі у Галаці, чи не дістав би б хто з них фотографії з неї, я вже загубив надію зробити що-небудь, бо мене все годують обіцянками, а з них виходять сами цяцянки.

Дорогий Василю Миколовичу, потратитеся Ви на цей з'їзд, чи не треба б Вам ще вислати що? Пишить прямо, не криючись, чім зможу і поки зможу – допоможу з радістю. А друге видання, мабуть, коштуватиме не менше першого, бо доведеться ще из сотню нових клише робити, та навіть і вийде більш сторінок. Пишіть, як розбити на періоди, на які, од якого до якого року. Ви – не робит програму радикальної виправки, а друге, тількі виправлене першого видання. Останнє, міні здається, було б краще зробити, бо як заходитись радикально, то це вийде схожим на якісь неприємні поступи, виявити щось перед громадянством, щось похоже на Глібовську жабу із волом[5], як би б ще не луснути. Бувайте ж здоровеньки, голубе мій! Усім серцем люблячий і поважаючий Вас

М. Аркас.

ЦДАВО України, ф. 4465, оп. 1, спр. 487, арк. 3–4 зв.

---

[1] Матушевський Ф. П. (1869−1919) – громадсько-політичний діяч, редактор, публіцист. Редагував "Громадську думку", був співробітником "Київської Старовини", "Ради", ЛНВ, "Украинской жизни", "Нової громади". Автор літературно-критичних статей про Т. Шевченка, А. Свидницького, В. Антоновича, оглядів російського та українського життя. Листування Ф. Матушевського з М. Грушевським з приводу рецензії

на “Історію” М. Аркаса опубліковано у статті: *Гирич І.* Ще до проблеми “Аркас і Грушевський” // Історія, історіософія, джерелознавство: Історичний збірник. – К., 1996. – С. 221−230.

[2] Єфремов С. О. (1876−1939) – публіцист, літературознавець, критик, громадський діяч.

[3] Піснячевський В. О. (1883−1933) – журналіст, громадський діяч, лікар за фахом. Активний учасник петербурзької української Громади. Один з ініціаторів заснування друкованого органу української фракції в Державній Думі “Рідна справа/Думські вісті”.

[4] Малюнки до другого видання “Історії” (біля 100) виконували краківські художники – О. Курилас, Т. Ліпінський, Я. Струхманчук і Т. Романчик.

[5] Ідеться про персонажів байки Л. Глібова “Жаба й Віл”. Вперше опублікована: Черниговские губернские ведомости. – Чернигов, 1853. – № 16.

№ 7

12 грудня 1908 р.

Високоповажаний дорогий Василю Миколаєвичу

Поспішаюся, щоб оцей лист мій застав ще Ваше зібрання у збори. Відібравши останнього листа Вашого, я на другий день відібрав і листа від д. Хоткевича, який навіть зараз у Вас у Закопаному. Дуже цікаві речі він познаходив і, мабуть, він їх Вам покаже і розкаже, як він пропонує улаштувати справу видання. У цей Ваш лист я вкладаю і листа до його, бо гадаю, що так скоріше він його дістане. Його пропонуваннє не погане і якщо і Ви згодни на це, то я думаю ось як зробити: від першого видання історії, за винятком відсотків і частини боргу, що я заплатив, у мене залишилось лише 750 карб. Ці гроши, як вони справді можуть бути повернени до часу, коли ми розпочнемо друге видання, можна поки що вкласти у справу видання того альбому, що збере д. Хоткевич[1], а, може, додасть і ще хто. Річь цікава і цілком користна, але треба так видати, щоб вона одразу заманула і привабила покупця. За це Ви вже поміркуєте там гуртом, а мною орудуйте як хочете, за Вашою думкою, я нічого не боюся й певний, що Ви зробите якнайкраще, як і завжди. Одповідно з’їзду художників і істориків я певний, що Ви улаштуєте цю справу так, щоб вона їм нічого не коштувала і всі трати по їх подоріжю треба повернути на кошти другого видання. Ще одна річ, чи не зможе хто з них роздобути з Галацу[2] на Дунаї знимки домовини Мазепи, церкви[3], де він похований і написів на домовині, це дуже, дуже цікава річ, і воно міні прямо спокію не дає, хоч досі усі мої старання ні до чого не вийшли. Нетерплячи дожидаю Вашого докладного листа, з чого і як починати і братись до праці. Що зістанеться з першого видання, з текста та малюнків, що треба зовсім викинути і що переробити, а поки що помогай вам Боже на все добре, щиро прихильний і поважаючий Вас

М. Аркас

ЦДАВО України, ф. 4465, оп. 1, спр. 487, арк. 1−2 зв.

[1] Мова йде про альбом історичних портретів, який готував до видання Г. Хоткевич. Ідею Г. Хоткевича підтримав М. Аркас. Альбом вийшов у двох випусках у 1909−1910 рр. з портретами Б. Хмельницького, І. Скоропадського, І. Мазепи, князя Федора Ольгердовича, Лятишівної, Виговської, Палієвої та Магдалини Мазепової.

[2] Галац − місто, де був похований Іван Мазепа.

[3] Як відомо з літописів, гетьмана І. Мазепу поховали в Галаці, в монастирі св. Юрія. Тому Святоюрський монастир називали Мазепиною церквою.

Микола Миколайович Аркас* – В. Доманицькому

№ 8

10 травня 1909 р.

Високоповажаний Василю Миколаєвичу!

Насамперед прохаю: вибачте мині, що так довго не досилав відповіді на Вашого шановного листа. Цьому причиною були ті обставини, в які поставила нас несподівана і невимовно тяжка втрата. Це так приголомшило усе сімейство, що ми ледві опамьятались. А особливо мати. Вона, бідолашна, з дня смерти батька захворіла і пережила занадто тяжкі хвилини, а через те і говорить з нею про що-небудь таке, що торкалось справ Батькових, було не можливим та і небезпечним. Зараз вона почала уже одужувати і міні далась можливість переговорити з нею з пріводу 2-го видання історії.

Виявилось, що вона взагалі має виконати усе те, що почав робити батько, а через те згодна і на ці 2 видання історії і на видання альбому малюнків.

З свого боку, я, звичайно, згоден, але річ в тім, що, на жаль, мабуть не зможемо ми допомогти Вам коштами раніше сентября ц. р., якщо до того часу Вам яка сума буде потрібна.

Що ж до змісту малюнків, то, будьте ласкаві, робіть усе, як знайдете кращим і як того бажав Батько мій. Кліше висилаю коли і які Вам будуть потрібні.

До цього прикладаю властний малюнок батька з місця, де одпочивав Гетьман Мазепа після того, як утік після Полтавського боєвища. Це були послідні часи, що він провів на Україні. На другий день він рушив до Руської коси, де й переправився у Волощину та Волошську косу. Цей малюнок Батько думав помістити в історії. Як минує у ньому потреба, будьте ласкаві, повернути його міні.

На все, що буде коли потрібно з великою охотою буду одповідати Вам і прохаю Вас звертатись до мене.

З щирою пошаною до Вас М. Аркас 2.

P. S. Моя адреса та ж, що і Батька.

ЦДАВО України, ф. 4465, оп. 1, спр. 487, арк. 7, 9–9 зв.

---

* Аркас Микола Миколайович (1888–1938) – український громадсько-політичний діяч, режисер і драматург, син М. Аркаса. Полковник армії УНР. У 1920–1926 рр. – актор і режисер української трупи у Станіславові, згодом – Коломиї, з 1926 р. – режисер і директор українських театральних установ в Ужгороді, автор драматичних творів.